

Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi

The Journal of Near East University Islamic Research Center

ISSN: 2148-922X | e-ISSN: 2687-4148

Haziran / June | 2022/8/1

ERKEN DÖNEM MUSHAF ARAŞTIRMALARI: YABANCI LİTERATÜR

Early Qur'anic Manuscripts Studies: Foreign Resources

FATİH CANKURT

Dr. Öğretim Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'ân-ı
Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı, Burdur, Türkiye

Assistant Professor, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Theology, The
Department of Qur'anic Recitation, Burdur, Türkiye

fatihcankurt@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9352-429X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 11 Mayıs 2022

Kabul Tarihi | Accepted: 16 Haziran 2022

Yayın Tarihi | Published: 30 Haziran 2022

Atıf | Cite as

Cankurt, Fatih. "Erken Dönem Mushaf Araştırmaları: Yabancı Literatür". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* (Haziran 2022) 8/1: 75-90. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2022.8.1.05>

Cankurt, Fatih. "Early Qur'anic Manuscripts Studies: Foreign Resources". *The Journal of Near East University Islamic Research Center* (June 2022) 8/1: 75-90.

<https://doi.org/10.32955/neu.istem.2022.8.1.05>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Telif Hakkı | Copyright

Copyright © 2022. Telif hakkı yazar(lar) tarafından YDUİSTEM'e devredilmiştir. Bu makale, Creative Commons Atıf Lisansının (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makedir.

Copyright © 2022. Copyright has been transferred to YDUİSTEM by the author(s). This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License

(<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Erken Dönem Mushaf Araştırmaları: Yabancı Literatür

Öz

Kadim mushaflar, İslam'ın ilk asırlarındaki yazım birikimini günümüze taşıyan önemli eserlerdir. Kelimelerinin yazılış biçimi, sure başı bilgileri, ayet sayıları, ayet/durak/secde işaretleri, harf noktaları, harekeler, tezhibi vb. birçok noktadan bu mushaflar, hat sanatı, mushaf tarihi, kıraat, resm-i mushaf gibi ilimler için bilgi kaynağı vasfını taşımaktadır. Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'in mevsukiyetine delil niteliği taşıyan, günümüze kadar tahrif olmaksızın geldiğini yazılı şekilde ispat eden kaynaklardır. Bu manevî, ilmî ve tarihi önemlerine rağmen erken dönem mushaflara ülkemiz araştırmacıları tarafından yeterince rağbet gösterilmemiştir. Her ne kadar hat sanatı bakımından bazı mushaflara ait incelemelerin varlığı görülse de hususen mushaf tarihi, kıraat ilmi esaslı çalışmaların ülkemizde çok az olduğu esefle ifade edilmelidir. Bu duruma tesir eden birçok faktör zikredilebilir, ancak ilahi kelamın mücessem hali, mushaflar üzerine araştırma yapmanın gereksiz addedilmesi, en müessir sebep olarak ifade edilebilir. Buna karşın doğu bilimciler, yaklaşık iki asırdır erken dönem mushaflar üzerine ehemmiyetle durmuşlar ve halen de bu ilgilerini muhafaza etmektedirler. Bu alanın ardında masumane bir bilimsel araştırma niyeti mi yoksa Kur'ân-ı Kerîm'in ilahi bir kitap olduğuna dair şüphe içeren ön yargıların mı etkisi mi vardır, bunu kesin bir dille ifade etmek mümkün görünmemektedir. Lakin özellikle Batı'nın erken dönem mushaflara fazlaca ilgi göstermesi, araştırmalar için ciddi bütçeler ayırması, alanın lüzumsuz görülmemesi gerektiğine işaret olarak kabul edilebilir. Bu makale, erken dönem mushaflar üzerine yurtdışında, bilhassa Batı'da tamamlanmış araştırmaları konu edinmektedir. Amaç, yapılmış yabancı çalışmaların kemiyeti ve keyfiyeti hakkında genel bir bilgi sunulması, hal-i hazırda alana ilgi duyan araştırmacılara katkı sağlanabilmesidir. Bu maksatla muhtelif ülkelerdeki araştırmacılar tarafından erken dönem mushaflar hakkında, farklı dillerde hazırlanan yabancı çalışmalar, ismen tespit edilmek suretiyle bir katalog hazırlanmıştır. Katalogda ismi yer alan eserlerin öncelikle matbu haline, mümkün olmadığı takdirde ise dijital dosyasına ulaşılmaya çalışılmıştır. Metnine erişilebilen araştırmaların tamamı incelenmiş, tanıtıcı mahiyette özet bilgiler kayıt altına alınmıştır. Tespit edilen yabancı çalışmaların künyeleri bu özet malumatla birlikte, dili ve konusu dikkate alınarak tasnif edilmiş, makaleye dahil edilmiştir. Tamamlanan araştırmanın neticesinde, kadim mushaflarla alakalı kodikolojik, paleografik, ortografik çalışmalar yanında, bir veya birden fazla erken döneme ait mushafı, yazısı, tezhibi, tarihlendirilmesi yönüyle ele alan araştırmaların var olduğu görülmüştür. Birçok erken dönem mushafın yer aldığı müze/koleksiyonlara ait katalogların da içinde yer aldığı toplam 97 çalışmanın, İngilizce, Fransızca başta olmak üzere Almanca, Arapça ve Farsça dillerinde hazırlandığı tespitine ulaşılmıştır. Metnine ulaşılamadığı için bu makalede yer verilmeyen çok fazla sayıda araştırmanın varlığı da yabancı araştırmacıların bu mushaflara ne derece ehemmiyet atfettiğini ve alanda söz sahibi olduklarını kanıtlamaktadır. Bu durumun evrilmesi, Müslüman kimliğine sahip kimseler olarak bizim inanç kültürümüzde önemli yeri bulunan erken dönem mushaflar konusunda söz sahibi taraf haline gelebilmemiz için, alanın önemsenmesi, çalışılması, çalışmanın teşvik edilmesi gerektiği açıkça görülebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kur'ân-ı Kerîm, Tefsir, Mushaf Tarihi, Literatür.

Early Qur'anic Manuscripts Studies: Foreign Resources

Abstract

Ancient mushafs are important works that carry the writing experience of the first centuries of Islam to the present day. Early mushaf manuscripts, the way the words are written, the beginning of the chapter information, the number of verses, the signs of verse/stop/prostration, letter points, movements, illumination etc. From many points, it is a source of information for sciences such as calligraphy, history of mushaf, recitation, resm-i mushaf. At the same time, they are works that prove that the Qur'an has not been harmed, and that it has survived to the present day without any distortion, in written form. Despite these spiritual, scientific and historical importance, the early period mushafs were not sufficiently sought after by the researchers of our country. Although it is seen that there are studies of some mushafs in terms of calligraphy, it should be expressed with regret that there are very few studies based on mushaf history and recitation science in our country. Many factors affecting this situation can be mentioned, but the most effective reason is that it is considered unnecessary to do research on the written form of the divine word, the mushafs. On the other hand, orientalisks have focused on the early mushafs for nearly two centuries and they still maintain this interest. It does not seem possible to express clearly whether there is an innocent scientific research intention behind this interest, or whether there is an effect of prejudices containing doubts that the Qur'an is a divine book. However, the fact that the West especially showed great interest in the early period mushafs and allocated serious budgets for research can be considered as a sign that the field should not be seen as unnecessary. This article deals with the researches completed abroad, especially in the West, on the early mushafs. The aim is to provide general information about the abundance of

foreign studies and how they are, and to contribute to researchers who are interested in the field. For this purpose, a catalog was prepared by determining the names of foreign studies prepared in different languages about the early period mushafs by researchers in various countries. First of all, the printed version of the works whose names are included in the catalog, and if it is not possible, the digital file is tried to be reached. All of the studies, the text of which can be accessed, were examined and introductory summary information was recorded. Along with this summary information about them, the tags, language and subject of foreign studies have been classified and included in our article. As a result of the research, it has been seen that besides the codicological, paleographic and orthographic studies related to the ancient mushafs, there are also studies dealing with one or more early period mushafs in terms of their ornaments. It has been determined that a total of 97 works, including catalogs of museums/collections in which many early period mushafs are located, were prepared in German, Arabic and Persian languages, especially in English and French. Considering that there are many more studies that are not included in this article due to the inaccessibility of the text, it turns out that our country is far behind in the field of ancient mushafs. It is our aim at the end of this study that, as people with Muslim identity, our faith should be a means of giving importance to the field, studying and encouraging work so that we can become a dominant party in the early stages of our life.

Keywords: Qur'an Recitation, Qur'an, Tafsir, History of the Mushaf, Literature.

Giriş

İslâm'ın zuhurundan sonraki ilk asırlarda imla edilmiş mushaflar, kıraat-tefsir araştırmacılarını ilgilendiren, ilgilendirmesi gereken önemli çalışma sahalarından biridir. Bu alan, Kur'an-ı Kerim'in günümüze tahrif olmaksızın ulaşmasına kanıt niteliği taşıyan unsurlardan biri olmasının yanında, tarihi, ilmi açıdan birçok önemi haizdir. Bu önemi Batılı araştırmacılar iki asır kadar önce fark etmiş ve ciddi çalışmalar ortaya koymuşlardır. Yapılan araştırmalar bize 19. yüzyılda mushaflara dair çalışmaların başladığını göstermektedir. Buna karşın müslüman ilim adamlarının, hicri 4-5. asırlarda telif edilen Resm-i Mushaf ilmi ile alakalı bazı muhallet eserler dışında, kadim mushaflarla alakalı araştırma yapmaya pek itibar etmedikleri görülmektedir. Bu duruma, müminlerin sahip olması gereken, Allah'tan gelene koşulsuz iman etme anlayışının temel teşkil ettiği söylenebilir. Zira müslüman inancına göre Kur'an-ı Kerim Allah kelamıdır, vahiy meleği Cibril vasıtasıyla Hz. Peygambere inzal edilmiştir, ayetlerinin tahrif edilmesi, ona zarar verilmesi mümkün değildir. Şüphesiz Allah Teâla Kur'an-ı Kerim'i indirip onu koruyacağını bildirdi ise bir müslüman buna koşulsuz inanmalıdır. Ancak bu itikatın ilmi açıdan kadim mushaflar üzerine inceleme yapılmasına mâni olmadığı, olmaması gerektiği hatırd tutulmalıdır.

Modern ilimler açısından bugün Batı'nın tartışmasız bir otorite konumunda olması yadsınamaz bir gerçektir. Bu vaziyetin nedenleri arasında birçok unsur zikredilebilir. Ancak İslam coğrafyasında muhafaza edilmesi gereken erken dönem mushafların birçoğunun bugün Batı ülkelerinin uhdesinde bulunması müslümanlar açısından esef verici bir durumdur. Zira müslüman beldelerde muhafaza edilememiş olmasının yanında bu mushaflar hakkındaki bilgilere de ancak yabancı çalışmalar vesilesiyle ulaşabilmekteyiz. Yabancı araştırmacıların bir kısmı da ellerinde bulunan mushaf nüshalarını, başta imla edildikleri tarihler olmak üzere çok yönden detaylı şekilde incelemekte, bu incelemeler vesilesiyle İslam inancına zarar verme amacına hizmet etmektedirler.

Bu makalede, kadim mushaflar alanında yapılmış Türkçe dışında hazırlanmış çalışmalar konu edinilmektedir. Ülkemizde kadim mushaflar alanında tamamlanmış araştırma yok denecek kadar azdır. Dr. Tayyar Altıkulaç'ın yaptığı mushaf neşir çalışmaları,¹ alanın ilki olması hasebiyle önemli yer teşkil etmektedir. Ayrıca tamamlanmış² ve halen devam eden çalışmalar da bulunmaktadır. Buna karşın yüzlerce yabancı araştırma mevcuttur. Bu çalışmada gözetilen amaç da yurtdışındaki araştırmacıların kadim

¹ Tayyar Altıkulaç, *Mushaf-ı Şerif (Bibliothèque Nationale, Paris)* (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2011); a.mlf., *Günümüze Ulaşan Mesahif-i Kadime* (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2015); a.mlf., *Hz. Ali'ye Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif (San'a Nüshası)* (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2011); a.mlf., *Hz. Osman'a İzafe Edilen Mushaf-ı Şerif: Hz. Osman'a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif: (Türk ve İslam Eserleri Nüshası)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2007); a.mlf., *Hz. Osman'a İzafe Edilen Mushaf-ı Şerif: Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası* (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2007); a.mlf., *Hz. Osman'a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif (Kahire el-Meşhedü'l-Hüseyni Nüshası)* (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2009); a.mlf., *Mushaf-ı Şerif (Tübingen Nüshası)* (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2011).

² Fatih Cankurt, *Hz. Ali Mushafı* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021).

mushaflar sahasına ne kadar ehemmiyet vererek çalıştığını ortaya koyabilmek ve alanda araştırma yapılmasına vesile olabilmektir.

Yurtiçi ve yurtdışındaki farklı kütüphanelerin, müzelerin internet sitelerinde künyeleri yer alan eserler dikkate alınarak oluşturulan bu makale hazırlanırken şu esaslar gözetilmiştir:

Çeşitli yollarla künyesine ulaşılan çalışmalar, mutlaka matbu haline veya elektronik dosyasına ulaşılmak suretiyle incelenmiş, makaleye dahil edilmiştir. Bu sebeple sayıları yüzlerle ifade edilebilir olmasına rağmen farklı ülkelerde olmasından dolayı tam metnine erişilemeyen çalışmalara burada yer verilmemiştir.

Çalışmalar öncelikle konularına göre tasnif edilmiş, ayrıca yazıldıkları dile göre de başlıklandırılmıştır.

Çalışmaların künyeleriyle birlikte -bilgi sahibi olunabilmesi adına- özet malumata da yer verilmiştir.

1. Kodikoloji, Paleografi, Ortografi Başlığı Altında Yapılan Çalışmalar

Kodikoloji, el yazması eserlerin yazı dışında kalan unsurlarını (kullanılan kağıt, cilt vb.) inceleyen bilim dalıdır.³ Paleografi, el yazması eserlerdeki yazım şekillerini inceleyen;⁴ ortografi ise imla kuralları ile ilgilenen ilimdir.⁵

Bu kısımda kodikoloji, paleografi, ortografi ilimleri çerçevesinde bulunan ve tam metnine ulaşılabilmemiş yayınlar yer almaktadır. Çalışmalara, yazılmış oldukları diller dikkate alınarak yapılan tasnif dahilinde, haklarındaki özet bilgilerle birlikte yer verilecektir. Başlıkların altındaki maddelerde alfabetik sıra gözetilecektir.

1.1. Almanca

Alman dilinde hazırlanan eserler şu şekildedir:

1. Adolf Grohmann, *Arabische Paläographie*. Graz-Wien-Köln: Teil (I-II), 1967-1971.

İki ciltten oluşan eserde öncelikle Arap yazısında kullanılan malzemeler ele alınmış, sonrasında yazı tipleri detaylı şekilde incelenmiştir. 2 ciltlik bir çalışmadır.

2. François Déroche- Almut von Gladiss, *Buchkunst zur Ehre Allahs: Der Prachtkoran im Museum für Islamische Kunst*. Potsdam: 1999.

Farklı yazarlar tarafından hazırlanmış çalışmada, mushaf ciltleri, hatları vb. kodikolojik unsurlar, bazı erken dönem mushaflar ve Memlükler gibi belirli dönemlere ait mushaflar incelenmiştir.

1.2. Arapça

Arap dilinde hazırlanmış kitap ve dergiler şu şekildedir:

1. al-Sa`id b. Musa, *Tasfir ve't-Tezhîb'il-Kütüb ve't-Termîm el-Makhtutat*. Rabat: 1994.

Kodikolojik unsurlara geniş biçimde yer verilmiş, çeşitli bölgelerde yapılan tezhip örnekleri gösterilmiştir.

2. Jacques Lemaire, *Medhal ila'l-İlmi'l-Mahtûtât*. çev. Mustafa Tavbî, Marrakesh: 2006.

Kodikolojiye giriş mahiyetinde bilgiler ihtiva etmektedir.

3. Julia Bailey, "el-Seccâd ve'l-Havâşî'l-Müstevhât mine'l-Hattî'l-Kûfî", *Dar al-Hadis*, 31 (2010), 20-26. Kûfî hattın incelendiği bir çalışmadır.

4. Mousavi Jazayeri, *Script and calligraphy: Articles on traditional calligraphy and Modern typography*. Aban Books, Tehran: 2010.

Yazı tipleri hakkında detaylı inceleme içeren 3 ciltlik dergidir. İngilizce, Farsça ve Arapça olmak üzere üç dilde yayımlanmıştır.

5. Muhammad Fifa, "Cemêliyyetü'l-Hattî'l-Kûfî bil-Kayravan", *elHattü'l-Arabi*, Carthage: (2001), 163-173.

³ François Déroche, *Islamic Codicology; An Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script* (London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2006), 11.

⁴ Mübahat Kütüköğlü, "Paleografya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/153.

⁵ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Kur'an Tarihi*, çev. Ömer Türker - Fatih Serenli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 183.

Kûff hattın incelendiği bir çalışmadır.

6. Kasım es-Semerrâî, "İlmü'l-İktinahü'l-Arabiyyi'l-İslâmî". *Arabic Islamic Palaeography & Codicology*, Riyad: 2001

Kodikoloji, paleografi ile ilgili unsurlar incelenmiş ve bu konularda kaynak olarak başvurulabilecek eserlerin listesine yer verilmiştir.

1.3. Fransızca

Fransız dilinde hazırlanmış kitap ve dergiler şöyledir:

1. François Déroche (ed.), "Les manuscrits du Moyen-Orient. Essais de codicologie et de paléographie". *Actes du Colloque d'Istanbul*, İstanbul: 1986.

Farklı el yazması unsurlar ile birlikte mushaf el yazmalarının tasnifi, yazı biçimleri gibi unsurlar incelenmiştir.

2. Francois Deroche, *Le livre manuscrit arabe, Préludes à une histoire*. BNF, 2005.

Déroche'un Fransa Milli Kütüphanesi'nde yer alan yazma eserlere, (kodikoloji, paleografi) dair verdiği dört konferansın kitaplaştırılmış halidir.

3. Francois Deroche, "L'écriture arabe". Anne-Marie Christin (ed.), *Histoire de l'écriture, De l'idéogramme au multimedia*, Paris: (2001), 218-227.

Dönemler bazında çeşitli sanat eserleri, mushaflar ve Arap yazısının gelişimi özet olarak ele alınmıştır.

4. Valentina Colombo, "Une hypothèse sur le retour de l'alif dans l'écriture higazi". François Déroche & Francis Richard (ed.), *Scribes et manuscrits du Moyen-Orient*, Paris: (1997), 151-159.

Hicazi yazılarda elif harfinin yazım şeklini incelemektedir.

5. Vlad Atanasiu, *De la fréquence des lettres et de son influence en calligraphie arabe*. Paris: 1999.

Mushaf tarihlendirmesinde esas alınan unsurlardan harflerin yazım şekillerinin nasıl yorumlanması gerektiğine dair bilgiler içermektedir.

1.4. İngilizce

İngiliz dilinde hazırlanmış kitaplar şunlardır:

1. Alain George, *The Rise of Islamic Calligraphy*. London: 2010.

Bu kitapta en başından itibaren İslami yazının gelişimi detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

2. Albertine Gaur, *A History of Calligraphy*, London: The British Library, 1994.

Sadece Arapça değil farklı dillerdeki yazı biçimlerinin tarihi incelenmiş, mushaf yazısının tarihi de bazı erken dönem mushaf örnekleri özelinde tetkik edilmiştir.

3. Annemarie Schimmel, *Calligraphy and Islamic Culture*, London: 1990.

Kitapta farklı başlıklardaki unsurlar yanında Kur'ânî yazı incelenmekle birlikte özellikle kûff hattı diğer yazı tiplerinden ayırabilmek için ipucu mahiyetinde incelemeler içermektedir.

4. Bernard Quaritch, *The Qur'an and Calligraphy: A Selection of Fine Manuscript Material*. London: 1995.

Arapça yazı tipleri, yazı için kullanılan materyaller incelenmiş, mushaf örneklerine yer verilmiştir.

5. Christiane Gruber, *The Islamic Manuscript Tradition: Ten Centuries of Book Arts in Indiana University Collections*, Indiana University Press, 2009.

İlk dönemlerden itibaren mushaf hattı, cilt vb. unsurların değişimi ve gelişimi incelenmiştir.

6. François Déroche, *Islamic codicology: An introduction to the study of manuscripts in Arabic script*. London: 2006.

Kodikolojiye ait tüm unsurları kapsamlı biçimde ele almaktadır.

7. Huda Smitshuijsen AbiFarès, *Arabic typograph: A comprehensive sourcebook*. London: 2001.

Belirli yazı çeşitleri üzerlerine yapılan değerlendirmelerle Arap yazısının gelişimi ele alınmıştır

8. John F. Healey - G. Rex Smith, *A brief introduction to the Arabic alphabet*. London: 2009.

Arap yazısının İslam öncesi dönemden itibaren gelişime yer verilmiş, kûfî hat gibi yazım şekilleri bazı erken dönem mushaflar üzerinden değerlendirilmiştir.

9. Keith E. Smal, *Textual Criticism and Qur'an Manuscripts*, Lexington Books, 2011.

Erken dönem mushafların tarihlendirilmesinde, ortografik özellikler, yazım hataları, resm-i mushaf vb. konuların dikkate alınmasının gerekli olduğu hususu etraflıca işlenmiştir.

10. Marx, Michael- Jocham, Tobias, "Radiocarbon (14C) Dating of Qur'ân Manuscripts", *Qur'ân Quotations Preserved on Papyrus Documents, 7th-10th Centuries*, Brill, 2019.

4 mushaf özelinde Karbon 14 testi ile paleografik karakterlerin birlikte dikkate alınarak yapılacak tarihlendirmenin daha sağlıklı olduğu tezi savunulmaktadır, detaylı, karşılaştırmalı incelemeler mevcuttur.⁶

11. Sheila Blair, *Islamic Calligraphy*. Edinburgh University Press, Edinburgh: 2006.

Arap yazısının gelişimi, harflerin yazılış biçimlerinin değişimi ve bunların tarihlendirmeye etkisi hakkında detaylı incelemelere, erken dönemler ait bazı mushaflarla ilgili bilgilere yer verilmiştir.

12. Stefan F. Moginet, *From Script to Type Writing Arabic*. The American University in Cairo Press, New York: 2009.

Arap yazısının gelişimi ele alınmış, kûfî hat gibi bazı hat çeşitleri hakkında bilgiler verilmiştir.

13. Yasin Hamid Safadi, *Islamic calligraphy*. London: 1978.

Mushaf yazımında kullanılan yazı tipleri incelenmiş, yazı tiplerine emsal niteliğinde örnekler yer verilmiştir.

İngiliz dilinde yayımlanmış makaleler şu şekildedir:

1. Adam Gacek, "Al-Nuwayri's classification of Arabic scripts", *Manuscripts of the Middle East 2* (1987), 126-130.

Nüveyri tarafından tespit edilen Arapça yazım şekillerine ait tasnif sistemini ele almaktadır.

2. Adam Gacek, "Early Qur'anic Fragments". *Fontanus*, 3 (1990), 45-64.

Bazı erken dönem mushaflar, yazı tipleri, noktalamaları gibi unsurlar açısından incelenmiştir.

3. Alain George, *On the rise and meaning of Islamic calligraphy*. Dar al-Hadith, 33 (2011), 10-13.

Arap yazısının İslamiyet ile birlikte değişimi, gelişimi ele alınmıştır.

4. Alba Fedeli, "Relevance of the oldest Qur'anic manuscripts for the readings mentioned by commentaries". *Manuscripta Orientalia*, 15/1 (2009), 3-10.

Tâhâ suresinin ayetleri, bazı erken dönem mushaflardaki yazılışlar dikkate alınarak okunuşları açısından incelenmiştir.

5. Anastasia Grib, "Towards the Analysis of the Early Monumental Qur'anic Scripts: Attribution of the Qur'anic Folios from the Archive of E.E. Herzfeld (Department of Islamic Art, Metropolitan Museum of Art)". *Manuscripta Orientalia*, 14/2 (2008), 36-50.

Kûfî hatta sahip bazı mushaflar kûfî hat çeşitlerine göre incelemeye tabi tutulmuştur, farklı isimler tarafından tespiti yapılan yazı tiplerine ve bu konudaki mevcut bilgilere yer verilmiştir.

6. Arthur Jeffery- I. Mendelsohn, "The Orthography of the Samarqand Qur'ân Codex". *Journal of the American Oriental Society*, 62/3 (1942), 175-195.

Semerkand Kuran kodeksi yazı şekli, ortografik unsurları açısından incelenmiştir.

7. Efim A. Rezvan, "The Data-Base On Early Qur'an MSS: New Approach To The Text History Reconstruction", A. Ubaydli & A. Brockett (Org.), Proceedings Of The 3rd International Conference And Exhibition On Multi-Lingual Computing (Arabic And Roman Script)", (1992), The Documentation Unit, The Centre For Middle Eastern And Islamic Studies: University of Durham, p. 3. 3. 4.

Erken dönem mushaflarda kullanılan yazı biçimleri, harekelemeler, tezhipleri, sûre başları gibi hususlar incelenmiştir.

⁶ Detaylı inceleme için bk. Esra Gözeler, "Andreas Kaplony - Michael Marx (ed.), Qur'ân Quotations Preserved on Papyrus Documents, 7th - 10th Centuries And The Problem of Carbon Dating Early Qur'ân, Leiden & Boston: Brill, 2019", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62 (2021), 601-612.

8. Efim A. Rezvan, "The Qur'ân: Between Textus Receptus And Critical Edition", J. Hamesse (ed.), *Les Problèmes Posés Par L'Édition Critique Des Textes Anciens Et Médiévaux*, (1992), 300.

Erken dönem mushafların tarihlendirmesinde kullanılan metin tahlili yöntemi yanında bilgisayar kritiği yönteminin karşılaştırılması yapılmış, bilgisayar üzerinden yapılan kritiğin daha etkili olduğu savunulmuştur.

9. Estelle Whelan, "Writing the Word of God: Some Early Qur'an Manuscripts and Their Milieux, Part I". *Ars Orientalis*, (1990), 113-147.

Erken dönem mushaflar ve yazı tipleri incelenmiştir, Déroche tarafından belirlenen yazı tiplerine ait gruplara yer verilmiştir

10. François Déroche, "Manuscripts of the Qur'an". Jane Dammen-McAuliffe (ed.), *Encyclopaedia of the Qur'an*. 3 (2003), 254-275.

İslamın ilk asırlarından başlamak üzere belirli dönemler özelinde yazı çeşitleri ve tezhip unsurlarına yer verilmiştir.

11. Hans-Casper Graf von Bothmer, "Masterworks of Islamic Book Art: Koranic Calligraphy and Illumination in the Manuscripts found in the Great Mosque in Sanaa", Werner Daum (ed.), *Yemen; 3000 Years of Art and Civilisation in Arabia Felix*, Innsbruck: (1988).

Mushaf süslemeleri ve hatları hakkında bilgiler verilmiş, San'a'da bulunan mushaflar üzerinde yapılan incelemelere yer verilmiştir.

12. Huda Smitshuijsen AbiFarès, *Typographic matchmaking*. Amsterdam: 2007.

Kitapta farklı dillerdeki yazı çeşitleri de bulunmakla birlikte kûfî yazı da dahil bazı Arapça hat çeşitlerinin mukayeseli çalışması yapılmıştır.

13. Iraj Afshar, "Inscriptions on the covers of Islamic manuscripts. An introductory study". *Manuscripta Orientalia*, 10/1 (2004), 42-51.

İslam kültürüne ait yazma eserler, mushafların ciltleri, yazı tipleri gibi kodikolojik unsurlara ait kısa ve temel bilgiler içermektedir.

14. Nabia Abbott, "The Rise of the North Arabic Script and its Kur'anic Development, with a Full Description of the Kur'an Manuscripts in the Oriental Institute", *The University of Chicago Press*, Chicago: 1939.

Arap yazısının gelişimi, erken dönem mushaflardaki örnekler de dikkate alınarak ele alınmıştır.

15. Nico van den Boogert, "Some notes on Maghribi script", *Manuscripts of the Middle East*, 4, (1989), 30-43.

Mağribî yazı ve çeşitleri hakkında bilgiler mevcuttur.

16. Theodor Dunkelgrün, "From Tunis to Leiden across Renaissance Europe, The curious career of a maghribi Qur'an", *Omslag*, 3 (2009), 7-8.

Tunus'ta bulunan Mağribî yazıya sahip bir mushafa ait incelemedir.

17. Ursula Dreiholz, "Some aspects of early Islamic bookbindings from the Great Mosque of Sana'a, Yemen". François Déroche -Francis Richard (ed.), *Scribes et manuscrits du Moyen-Orient*, Paris: (1997), 16-34.

Cilt vs. gibi kodikolojik unsurlar, San'a'da bulunan mushaflar dikkate alınarak ele alınmıştır.

18. Yasin Dutton, "Red Dots, Green Dots, Yellow Dots and Blue: Some Reflections on the Vocalisation of Early Qur'anic Manuscripts", *Journal of Qur'anic Studies*, 1/1 (1999), 115-140.

Erken dönem mushaflarda kullanılan farklı renklerdeki noktalar ve noktadaki bu renk farklılıkların sebepleri incelenmiştir.

19. Yasin Dutton, "An Umayyad Fragment of the Qur'an and its Dating, *Journal of Qur'anic Studies*", 9/2 (2007), 57-87.

Emevî dönemine ait olarak nitelendirilen ve karbon testi yapılan bir mushafa ait parçalar ile aynı mushafa ait olduğu düşünülen farklı folyolar, ayet numaraları, sayfa yapısı vd. hususlar noktasından tetkik

edilmiştir. Bu vesileyle farklı mushaf nüshalarını tarihlendirmede referans olabilecek ölçüler tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. Erken Dönem Mushaf'lara Yönelik Yapılan İncelemeler

Dünyanın çeşitli yerlerindeki koleksiyonlarda bulunan erken dönem mushaf'lara yazı şekilleri, tezhibi, satır sayıları, yatay-dikey konumda olmaları gibi yönleriyle incelenmiş, bu veriler dikkate alınarak mushaf'lara tarihlendirilmeye ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu kısımda, farklı koleksiyonlarda yer alan mushaf'lara üzerine yapılmış incelemelerin künyeleri, haklarındaki özet inceleme notlarıyla birlikte zikredilecektir. Önceki kısımda olduğu gibi çalışmanın yayımlandığı dil ve yazar ismi dikkate alınacak ve alfabetik sıra gözetilerek ilgili araştırmalara yer verilecektir.

2.1. Almanca

1. Hans-Casper Graf von Bothmer, "Architekturbilder im Koran Eine Prachthandschrift der Umayyadenzeit aus dem Yemen", *Bruckmanns Pantheon*, 45 (1987), 4-20.

Yemen'de bulunan, Emevî dönemine ait bazı sanat eserleri ile birlikte mushaf nüshaları hakkında bilgiler içermektedir.

2.2. Farsça

1. Rasool Ja'farian- Nader Mottalebi Kashani (ed.) *Pust Niwisht-hayi Qur'ani-yi Yazd. Bazmanda az Hudud-i Sudda-yi Siwum wa Chaharom-i Higri Qamari (Yaft shuda dar Yazd). Bi Ihtimam-i Rasul Ga'fariyan-Nadir Muttalabi Kashani*. Tehran-Qom: 2014.

Yezd (İran) şehrinde bulunan h. 3, 4. asırlara ait mushaf'lara ilgili incelemelerdir.

2.3. Fransızca

1. Efim A. Rezman, "Les premiers Corans", *Manuscrits İslamiques de la Filiale de Saint-Petersbourg del'Institut d'Etudes orientales, Academie des Sciences de Russie*, ed. Yuri A. Petrosyan, Milan, 1994.

Mushaf'larda kullanılan yazı çeşitleri vb. hususlarda verilen özet bilgilerin akabinde bazı mushaf görüntülerine yer verilerek bu mushaf'lara hakkında bilgiler zikredilmiştir.

2. François Déroche, *La Transmission écrite du Coran dans les Débuts de l'islam: Le codex Parisino petropolitanus*, Leiden: Brill, 2009.

Parisino Petropolitanus ismiyle anılan kodeksindeki mushaf yazmalarını tüm unsurlarıyla ele almaktadır.

3. François Déroche, "Les manuscrits arabes datés du IIIe/IXe siècle", *Revue des Études Islamiques*, 55-57 (1987-1989), 343-379.

Hicri 3/M. 9. asra ait Arapça el yazmaları ve mushaf'lara isim ve yer bilgilerine değinilmiştir

4. Luitgard Mols, "Passie voor Perfectie. Islamitische kunst uit de Khalili Collecties". *De Nieuwe Kerk*, Amsterdam: 2010.

Khalili koleksiyonunda bulunan çok erken dönemlere ait mushaf'lara ile birlikte farklı dönemlere ait mushaf görüntülerine ve haklarındaki bilgilere yer verilmiştir.

2.4. İngilizce

Kitaplar;

1. Alba Fedeli, *Early Qur'anic Manuscripts, Their Text, and the Alphonse Mingana Papers Held in the Department of Special Collections of the University of Birmingham*, 2014.

Başta Birmingham Üniversitesi koleksiyonu olmak üzere farklı koleksiyonlarda bulunan erken dönem mushaf'lara üzerine ortografik, paleografik ve kıraat yönünden incelemeler yapılmıştır, doktora tezidir.

2. Anthony Welch- Stuart Gary Welch, *Arts of the Islamic Book: The Collection of Prince Sadruddin Aga Khan*. London: University Press, 1982.

Çeşitli beldelerdeki bulunan bazı mushaf'lara yanında erken dönem bazı mushaf'lara hakkında bilgiler verilmiştir.

3. David James, *Qur'ans of the Mamluks*, London: Alexandria Press, 1988.

Özellikle Memlük dönemi mushaflarını konu edinmekle birlikte bunu yanında erken dönem bazı mushaflar yazı ve tezhip noktasından incelenmiştir.

4. David James, "The Arab Book: An exhibition of Arabic manuscripts from the Chester Beatty Library, Dublin, at the Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg". *On the occasion of the Euro-Arab dialogue Cultural Symposium*, 1983.

Chester Beatty kütüphanesinde bulunan Arapça el yazmaları kısmındaki bazı erken dönem mushaflara ait incelemeler yer almaktadır.

5. David James, "Qur'ans and Bindings from the Chester Beatty Library". *A Facsimile Exhibition, World of Islam Festival Trust, London*, 1980.

Chester Beatty kütüphanesinde bulunan sonraki dönemlere ait mushaflar yanında erken dönem mushaflar da incelenmiştir.

6. François Déroche, *Qur'ans of the Umayyads*, Leiden: Brill, 2014.

Kur'an'ın hicâzî yazı türüyle yazılmış mushaflarla aktarılması gibi başlıca konuları ele almakta, erken dönemlere ait Parisino Petropolitanus mushaf yazması hakkında inceleme içermektedir.

7. François Déroche, *The Abbasid Tradition. Qur'ans of the 8th to the 10th centuries AD: The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art*. London: Oxford University Press, 1992.

Déroche tarafından teşekkül ettirilen yazı stillerine göre tarihlendirme şekline detaylı şekilde yer verilmiş, farklı koleksiyonlarda bulunan hicri ilk üç asra ait mushaf görüntülerine yer verilmiştir.

8. Geoffrey Roper (ed.), *World Survey of Islamic Manuscripts*. London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 1994.

Farklı beldelerde bulunan İslami el yazmaları yanı sıra bazı erken dönem mushaflara dair bilgiler de mevcuttur. 4 ciltlik kitap serisidir.

9. Marilyn Jenkins (ed.), *Islamic Art in the Kuwait National Museum*. London: The as-Sabah Collection, 1983.

Kuveyt milli müzesinde bulunan İslami sanat eserleri ve ilk asırlara ait mushaflar hakkında bilgiler yer almaktadır.

10. John Michael Rogers, *The arts of Islam: Masterpieces from the Khalili collection*. London: Thames & Hudson, 2010.

Khalili koleksiyonunda bulunan oldukça erken dönemlere ait mushaflar ile birlikte farklı dönemlerde imla edilmiş mushaf görüntülerine ve haklarındaki bilgilere, çeşitli sanat eserlerine yer verilmiştir.

11. Muhammad Mustafa al-Azami, *The History of the Qur'anic Text*. Riyadh: 2011.

Kuran tarihi, erken dönem mushaflara ait özellikler, tarihlendirilmeleri gibi konular işlenmiştir, Türkçe tercümesi mevcuttur.⁷

12. Otto Loth, *A catalogue of the Arabic manuscripts in the Library of the India Office*. London: 1877.

Kûfî hatlı bazı mushaflara ait bilgiler mevcuttur.

13. Philip K. Hitti- Nabih Amin Faris -Butrus 'Abd-al-Malik, *Descriptive Catalog of the Garrett Collection of Arabic Manuscripts in the Princeton University Library*. Princeton: Princeton University Press, 1938.

Arap el yazmaları kısmında yer alan farklı eserler ile birlikte kûfî hat ile farklı hatlarda imla edilmiş mushaflara yer verilmiştir.

14. *The Spirit Illuminated: An Exhibition of Qur'an Illumination Prints, Clare College Chapel*, Cambridge: 2005.

Kahirede bulunan milli kütüphanedeki mushaflar yazı ve tezhip açısından incelenmiştir.

Makaleler;

⁷ el-A'zamî, *Kur'an Tarihi*.

1. Alba Fedeli "A non-palimpsest and the corrections in Qur'anic manuscripts". *Manuscripta Orientalia*, 11/1, 2005, 20-27.

Bazı erken dönem mushaflar palimpsest⁸ açısından incelemeye tabi tutulmuştur.

2. Adolf Grohmann, "The problem of dating early Qur'ans", *Der Islam*, 33 (1958), 213-231.

Erken dönem mushaflara tarih tayin edilmesi meselesi örneklerle ele alınmıştır.

3. Alain George, "The Geometry of Early Qur'anic Manuscripts", *Journal of Qur'anic Studies*, 9/1 (2008), 78-110.

Farklı yerlerde bulunan erken dönem mushaflar yazı şekilleri, satır genişlikleri, metin kısımlarının sayfaya oranları gibi hususlar yönünden incelenmiştir.

4. Alain George, "Coloured Dots and the Question of Regional Origins in Early Qur'ans", *Journal of Qur'anic Studies* 17/2 (2015), 75-102.

Erken dönem bazı mushaflar hakkında harekeleme şekilleri gibi detaylı incelemeler içermektedir.

5. Alphonse Mingana, *Catalogue of the Arabic manuscripts in the John Rylands Library*. Manchester University Press, Manchester: 1934.

Manchester ve John Rylands kütüphanelerinde bulunan Hristiyan el yazmaları da dahil, bazı küffî hatlı, farklı yazı tiplerine ait mushaflar hakkında bilgilere yer verilmiştir.

6. David Storm Rice, *The Unique Ibn al-Bawwab Manuscript*, Paris: 1983.

İbn'ül-Bevvab (ö. 413/1022) mushafı hakkında incelemidir.

7. Efim A. Rezvan, "On The Dating Of An "Uthmanic Qur'an" From St. Petersburg", *Manuscripta Orientalia*, 6/3 (2000), 19-22.

Taşkent'te bulunan Hz. Osman'a nispet edilen Mushaf'a tatbik edilen metin tahlili ve karbon testi aracılığıyla yapılan tarihlendirme hakkında bilgi verilmiştir.

8. Efim Rezvan, "The Qur'an and Power in Russia I: Manuscript". *Manuscripta Orientalia*, 14/2 (2008), 21-27.

Rusya'da bulunan mushaflar üzerine yapılan çalışmalar hakkında özet bilgiler verilmektedir.

9. Efim Rezvan, "Mingana folios, When and why". *Manuscripta Orientalia*, 11/4 (2005), 3-9.

Mingana nüshaları hakkında özet bilgilere yer verilmiştir.

10. Efim A. Rezvan- N.S. Kondibaev, "New tool for analysis of handwritten script". *Manuscripta Orientalia*, 2/3 (1996), 43-53.

El yazmaları ile ilgili yeni bir yöntem olarak sunulan bilgisayar analizi hakkında bilgi verilmiştir.

11. Estelle Whelan, "Forgotten Witness: Evidence for the Early Codification of the Qur'an". *Journal of the American Oriental Society*, 118/1 (1997), 1-14.

Emevi dönemi ve sonrasında imla edilmiş olan mushaflar hakkında incelemidir.

12. François Déroche, "The Qur'an of Amagur", *Manuscripts of the Middle East*, 5 (1990-1991), 59-66.

İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan birkaç mushaf sayfası, yazı karakteri ve tezhip unsurları dikkate alınarak tarih tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

13. Keith Small- E. Puin, "Unesco CD of San'a' MSS, part 3: Qur'an Palimpsests, and Unique Qur'an Illustrations". *Manuscripta Orientalia*, 13/2 (2007), 59-71.

Sana'da bulunan mushaf folyoları hakkında incelemidir.

14. Jan Just Witkam, "Manuscripts & Manuscripts". *Manuscripts of the Middle East* 4, 1989, 155-180.

Sana'da bulunan erken dönem mushaflar hakkında incelemidir.

15. Keith E. Small, "Review. Unesco CD of San'a' MSS, part 2: Qur'an MSS Content in Sura Order". *Manuscripta Orientalia*, 13/1 (2007), 62-72.

Sana'da bulunan mushaf nüshaları hakkında incelemidir.

⁸ "Parşömen yapraklarının mürekkeplerinin kazınması veya suyla silinmesi ve üzerine yeni yazı yazılmasıyla meydana gelen kitaplara palimpsest denilmektedir": Banu Apaydın, "Palimpsest Kavramı ve Mekansal Dönüşüm", *Turkish Online Journal of Design Art and Communication* 9/2 (2019), 90-103.

16. Keith E. Small, "Review of Unesco CD of San`a' MSS: Qur'an MSS Contents". *Manuscripta Orientalia*, 12/2 (2006), 65-72.

Sana'da bulunan mushaf folyoları hakkında incelemidir.

17. Maryam Rezvan, "Early Qur'anic manuscript from the collections of St. Petersburg Kunstkamera". *Manuscripta Orientalia*, 10/3 (2004), 59-65.

Rusya'da bulunan erken dönem bir mushaf hakkında incelemidir.

18. Maryam Rezvan, "New folios from "Uthmanic Qur'an: Library of Administration for Muslim Affairs of the Republic of Uzbekistan". *Manuscripta Orientalia*, 10/1 (2004), 32-41.

Özbekistan'da bulunan hicazî yazılı, Hz. Osman'a nispet edilen bir mushafa ait incelemidir.

3. Erken Dönem Mushafların Yer Aldığı Kataloglar

Çeşitli bölgelerde bulunan erken dönem mushaflar hakkında yapılan incelemeleri içeren çalışmalara önceki kısımda yer vermiştik. Bu kısımda da kadim mushaflara ait bilgi ihtiva eden kataloglara yer verilecekti. Önceki kısımda yer alan çalışmalarda, ilgili mushaf hakkında detaylı inceleme, yorumlama, tarihlendirme vs. malumat bulunmaktaydı. Bu başlık altındaki kataloglarda ise ilgili mushaf hakkında özet tanıtıcı bilgiler yer almaktadır.

3.1. Arapça

1. *Fihristü'l-Kütübi'l-Arabiyye el-Mahfûza bil-Kutubkhana al-hidiviyya*. Kahire: 1883- 1893.

Kahire Khedival kütüphanesinde bulunan Kûfi hatlı bazı mushaflar da dahil farklı türde yazma eserler hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. 9 cilttir.

2. *Ma`rad al-Mushafi'l-Şerîf: Ta'ifa Muhtâra min Navâdir va'n-Nafâis al-Mesahif ve's-Sahâif el-Kur'aniyya*, Jeddah: 1991.

Bazı erken dönem mushafların da yer aldığı katalogdur.

3. Salahe'd-Dîn el-Müneccid, *el-Mahtûtâtü'l-Arabiyye fi Filistin*. Darü'l-Kütübi'l-Cedîd, Beyrut: 1982.

Bazı kadim mushaf bilgilerinin de bulunduğu Filistin'deki eserlere ait katalogdur.

3.2. Fransızca

4. *Bibliothèque Nationale, Département des Manuscrits, Catalogue des Manuscrits Arabes, Aux origines de la calligraphie coranique*, Bibliothèque Nationale, Paris: 1983.

Ayet sonu işaretleme şekilleri, tahmis, taşir işaretleri, yazı stilleri Déroche tarafından tespit edilen tasnife göre ele alınmış, tarihlendirme konusu işlenmiş, Déroche ait gruplara uyum sağlayan hangi mushaflar var ve bunlar hakkındaki teknik bilgilerin neler olduğuna yer verilmiştir, farklı koleksiyonlarda bulunan mushaflara ait bilgiler de mevcuttur.

3.3. İngilizce

1. Arthur J. Arberry, *The Koran illuminated: A Handlist of the Korans in the Chester Beatty Library*. Hodges, Figgis & Co. Ltd., Dublin: 1967.

Chester Beatty Library'de bulunan ilk dönem kûfi hatlı mushaflar da dahil olmak üzere farklı coğrafyalara ait mushaflara ait bilgiler yer almaktadır.

2. Catherine Ansorge (ed.), *Islamic manuscripts from Cambridge University Library*. Cambridge: 2011.

Cambridge Üniversitesi kütüphanesinde bulunan el yazmaları arasında yer alan mushaf nüshaları hakkında bilgiler mevcuttur.

3. Marcus Fraser- Will Kwiatkowski, *Islamic calligraphy: Museum für Islamische Kunst-Berlin*. London: 2006.

Berlin İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan farklı yazı tiplerine sahip mushaflara ait katalog çalışmasıdır.

4. Georges Vajda, *Album de paléographie arabe, Adrien-Maisonneuve*, Paris: 1958.

Erken dönem bazı mushafların görüntülerini içermektedir.

5. Martin Lings- Yasin Hamid Safadi, *Catalogue of an exhibition of Qur'an manuscripts at the British Library*. London: The World of Islam Publishing Company, 1976.

British Library'de bulunan mushaflar, erken dönemlerden başlamak üzere dönem tasnifi yapılarak kataloglanmıştır.

6. Shaukat Ali Khan, *Catalogue of the Arabic manuscripts: Qur'anic Sciences and Science of Tradition*, 2008.

İlk asırlara ait birkaç mushafa ait bilgilerin de bulunduğu katalogdur.

7. *Masterpieces of Islamic Art from the Aga Khan Museum Collection*, The Aga Khan Trust for Culture, Geneva: 2007;

The Path of Princes: Masterpieces of Islamic Art from the Aga Khan Museum Collection, Geneva: Calouste Gulbenkian Foundation, Lisbon: 2008;

The Worlds of Islam in the Aga Khan Museum Collection, Geneva, Fundación 'la Caixa', Madrid: 2009;

Treasures of the Aga Khan Museum: Masterpieces of Islamic Art, Geneva, Berlin: 2010;

Treasures of the Aga Khan Museum: Arts of the Book & Calligraphy, Geneva, Sakip Sabanci University & Museum, Istanbul: 2010.

Toronto'da bulunan Aga Khan müze koleksiyonundaki farklı türdeki İslami eserler yanında erken dönem mushaf görüntüleri ve bilgilerine yer verilmiştir.

8. Hurouf The Art of the Word. Doha, 16 December 2010; **Arts of the Islamic World: London, 6 October 2010**; A princely collection: Treasures from the Islamic World, London, 5 October 2010; **Arts of the Islamic World, London, 14 April 2010**; Arts of the Islamic World including fine carpets and textiles, London, 1 April 2009; **Modern and Calligraphic Arab and Iranian Art, London, 23 October 2008**; Arts of the Islamic World including fine carpets and textiles, London, 8 October 2008; Arts of the Islamic World. London, 18 April 2007; **Arts of the Islamic World, London: 11 October 2006**; The Tipu Sultan Collection, London: 25 May 2005; **Arts of the Islamic World, London: 27 April 2005**; Arts of the Islamic World including 20th century Middle Eastern painting. London: 3 May 2001; **Arts of the Islamic World, London: 13 April 2000**; Arts of the Islamic World, London: 14 October 1999; **Persian Art from the Aryeh Family Collection, London: 13 October 1999**; Arts of the Islamic World, London: 22 April 1999; **Arts of the Islamic World, London: 15 October 1998**; Oriental Manuscripts and Miniatures, London: 15 October 1997; **Oriental Manuscripts and Miniatures, London: 23 April 1997**; Oriental Manuscripts and Miniatures, London: 16 October 1996; **Oriental Manuscripts and Miniatures, London: 24 April 1996**; Persian and Indian Manuscripts and Miniatures from the collection formed by the British Rail Pension Fund, London: 23 April 1996; **Oriental Manuscripts and Miniatures, London: 18 October 1995**; Oriental Manuscripts and Miniatures, London: 26 April 1995; **Oriental Manuscripts and Miniatures, London: 19 October 1994**; Oriental Manuscripts and Miniatures, London: 22 October 1993; **Oriental Manuscripts and Miniatures, London: 28 April 1993**; Islamic and Indian Art. Oriental Manuscripts and Miniatures, London: 22-23 October 1992; **Islamic and Indian Art. Oriental Manuscripts and Miniatures, London: 30 April 1992**; Oriental Manuscripts and Miniatures, London: 11 October 1991; **Oriental Manuscripts and Miniatures, London: 26 April 1991**; Oriental Manuscripts and Miniatures, London: 12 October 1990; **Oriental Manuscripts and Miniatures, London: 10 April 1989**; Fine Oriental Manuscripts and Miniatures, London: 22-23 May 1986; **Fine Oriental Manuscripts and Miniatures, London: November 21-22, 1985**; Fine Oriental Manuscripts and Miniatures including Property from the Eastate of King Umberto II of Italy, London: Monday 15th October 1984; **Catalogue of Fine Oriental Manuscripts, London: 26th April 1982**; Catalogue of Important Oriental Manuscripts and Miniatures. The Property of the Hagop Kevorkian Fund. Sotheby Parke Bernet & Co, London: 3rd April 1978; **Catalogue of Oriental Manuscripts, Indian and Persian Miniatures from the celebrated collection formed by Sir Thomas Phillipps Bt. (1792-1872). The Property of the Trustees of the Robinson Trust. Bibliotheca Phillippica. Medieval and Oriental Manuscripts. New Series. Ninth Part. Day of Sale: Wednesday**

27th November 1974; Catalogue of fine Western & Oriental Manuscripts and Miniatures, London: 5th July 1965.

Sotheby's müzayede katalogları: dünyanın farklı ülkelerinde bulunan İslami eserler yanında çok değerli ilk dönem mushaflar ve bunlara ait bilgiler yer almaktadır.

Sonuç

Erken dönem mushaflar üzerine yapılan inceleme neticesinde, yabancı çalışmalarda en fazla eserin kodikoloji, paleografi ve ortografi konu başlığı altında olduğu görülmüştür. Bu kısımda yer alan toplam 46 yayının dili İngilizce, Arapça, Fransızca ve Almancadır. İngiliz dilinde 13 çalışma kitap olarak neşredilmiş, 20 çalışma ise çeşitli dergilerde makale olarak yayımlanmıştır. Arap dilinde 3 kitap ve 3 makale mevcuttur ki bu makalelerden birisi hem Farsça hem de İngilizce olarak da yayımlanmıştır. Fransızca 3 kitap mevcut iken 2 makale hazırlanmış, Alman dilinde de 2 kitap neşri yapılmıştır.

"Erken Dönem Mushaflara Yönelik Yapılan İncelemeler" kısmında İngiliz dilinde 13 kitap ve 19 makale, Fransızca 3 kitap 1 makale, Almanca ve Farsça 1'er kitap olmak üzere toplam 39 eser vardır.

"Erken Dönem Mushafların Yer Verildiği Kataloglar" kısmında ise 8 İngilizce, 3 Arapça, 1 Farsça olarak toplamda 12 yayın bulunmaktadır.

İlk kısımdaki çalışmalarda Arap yazısının İslam öncesi ve sonrasındaki gelişimi yanında paleografi konuları üzerine yoğun bir şekilde durulduğu görülmektedir. Bununla beraber mushaf ciltlerinin, yazı için kullanılan malzemenin incelendiği kodikolojik çalışmalar, mushaflardaki imla özelliklerinin, sûre başı gibi hususların ele alındığı ortografik çalışmalar da azımsanmayacak derecede çoktur. Buradaki her bir müstakil çalışma tek bir konu üzerinde kaleme alınmış değildir; 3 konuyu da bir arada ele alan araştırmalar mevcuttur. Örneğin, paleografi çerçevesinde değerlendirilen bazı çalışmaların başında, birbiri ile alakası olması hasebiyle, Arap yazısına giriş mahiyetinde geniş bilgiler verildiği görülmektedir.

Arap dilinin tarihi ve hat sanatı hakkında ülkemizde derinlemesine araştırmaların mevcut olduğu bilinmektedir. Ancak, paleografi, ortografi gibi konularda hemen hiçbir çalışmanın bulunmadığı gerçeğinin zikredilmesi yerinde olacaktır ki bu ülkemiz adına önemli bir eksiktir. Zira bugün kadim mushaflar için yaş tespiti yapılırken Karbon 14 testi kullanılsa da paleografik, ortografik incelemeler yerini ciddiyle korumaktadır. Bu konuda da Fransız araştırmacı Françoise Deroche otorite addedilmekte, hemen tüm araştırmacılar tarafından referans alınmaktadır.

Mushaf incelemeleri ile alakalı eserlerin yer aldığı ikinci kısımda, koleksiyonlar özelinde yapılan araştırmaların öne çıktığı görülmektedir. Bu çalışmalarda dünyanın farklı bölgelerinde yer alan müze, kütüphanelerde sergilenen, muhafaza edilen mushaflar özellikle imlası, tarihi açısından tetkik edilmiş, haklarında teknik bilgiler verilmiştir. Türkiye'de bulunan Türk ve İslam Eserleri Müzesi koleksiyonları da incelemeye dahil edilen müzeler arasındadır. Koleksiyon çalışmalarının yanında belirli dönemler esas alınarak incelemeye tabi tutan eserler de mevcuttur. Bu kısımdaki bazı araştırmalarda ise; bilgisayar tekniği ile tarihlendirme, ortografi, paleografi, palimpsest, kûfi hat gibi konular özelinde farklı bölgelere, koleksiyonlara ait mushaflar incelenmiş, bu çerçevede değerlendirmeler yapılmıştır.

Makalenin son kısmında ise belirli koleksiyonlardaki erken dönem mushaflar ve haklarındaki kısa bilgiler zikredilmektedir. Bu kısımda dikkat çeken önemli bir husus şudur; Sotheby's isimli müzayede platformu tarafından yayımlanan kataloglarda, onlarca mushaf hakkındaki teknik bilgiler yanında, ciddi miktarlarda satış rakamlarına yer verilmiştir. Her birinin İslam coğrafyasında imla edildiğini bildiğimiz mushafların müzayedelere satış konusu olması esef verici olmakla birlikte, İslam âlemi olarak bu mirasa sahip çıkma noktasındaki sorumluluğumuzu yerine getiremediğimiz de ispatı niteliğindedir.

Bu çalışmada künyeleriyle birlikte özet bilgilerine yer verilen toplam 97 çalışmanın, erken dönem mushaflar alanındaki araştırmalardan sadece bir kısmı olduğu ifade edilmelidir. Zira giriş kısmında da zikredildiği üzere burada yalnızca matbu veya elektronik ortamda metinlerine ulaşabildiğimiz eserlere yer

verilebilmiştir. Bunların dışında künyesine ulaşıldığı halde tam metnine ulaşılamayan, bu sebeple de makaleye dahil edilmeyen onlarca çalışma mevcuttur.

Elde edilen veriler çok açık bir şekilde göstermektedir ki özellikle Batılı araştırmacılar kadim tarihimize ait mushaflar konusunda ciddi emekler sarf etmiştir. Halen de bu çabalar Corpus Coranicum gibi önemli projeler vesilesiyle devam ettirilmektedir. Batı’da birçok kütüphanede, müzede onlarca mushaf muhafaza edilmekte, incelenmekte ve bu incelemeyi ekseriyetle müslüman araştırmacılar yerine yine gayr-ı müslim çevreler yapmaktadır. Bu alandaki çalışmaların mushaf tarihi, kıraat tarihi gibi birçok ilim dalında yeni bilgilere ulaşmanın kapısını açabileceği hususu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sebeple başta ülkemizde bulunan kadim mushaflar olmak üzere inancımıza, kültürümüze ilmi gayretler ile sahip çıkmalı, bu alanda söz sahibi olabilmeliyiz.

Beyanname

- 1. Finans/Teşvik:** Yazar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir.
- 2. Çıkar Çatışması:** Yazar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.
- 3. Etik Beyan:** Yazar, bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir. Ayrıca bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

Kaynakça

- Altıkulaç, Tayyar. *Mushaf-ı Şerif (Bibliothèque Nationale, Paris)*. İstanbul: IRCICA Yayınları, 2011.
- Altıkulaç, Tayyar. *Günümüze Ulaşan Mesahif-i Kadîme*. İstanbul: IRCICA Yayınları, 2015.
- Altıkulaç, Tayyar. *H. Ali’ye Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif (San’a Nüshası)*. İstanbul: IRCICA Yayınları, 2011.
- Altıkulaç, Tayyar. *H. Osman’a İzafe Edilen Mushaf-ı Şerif: H. Osman’a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif: (Türk ve İslam Eserleri Nüshası)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2007.
- Altıkulaç, Tayyar. *H. Osman’a İzafe Edilen Mushaf-ı Şerif: Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası*. İstanbul: IRCICA Yayınları, 2007.
- Altıkulaç, Tayyar. *H. Osman’a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif (Kahire el-Meşhedü’l-Hüseyni Nüshası)*. İstanbul: IRCICA Yayınları, 2009.
- Altıkulaç, Tayyar. *Mushaf-ı Şerif (Tübingen Nüshası)*. İstanbul: IRCICA Yayınları, 2011.
- Apaydın, Banu. “Palimpsest Kavramı ve Mekansal Dönüşüm”. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication* 9/2 (2019), 90-103.
- A’zamî, Muhammed Mustafa. *Kur’an Tarihi*. çev. Ömer Türker - Fatih Serenli. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2018.
- Cankurt, Fatih. *H. Ali Mushafi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Déroche, François. *Islamic Codicology; An introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*. London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2006.
- Gözeler, Esra. "Andreas Kaplony - Michael Marx (ed.). Qur’ân Quotations Preserved on Papyrus Documents, 7th – 10th Centuries And The Problem of Carbon Dating Early Qur’âns. Leiden & Boston: Brill, 2019". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2021), 601-612.
- Kütüköğlu, Mübahat S. “Paleografya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Ek:

Konu ile Alakalı Başvurulabilecek Bazı Müze, Kütüphane Ve Koleksiyonlara Ait İnternet Adresleri

- Orient-Digital. Erişim 25 Nisan 2022. <http://orient-digital.staatsbibliothek-berlin.de/content/index.xml>
- University of Birmingham. Erişim 25 Nisan 2022. http://epapers.bham.ac.uk/view/series/Mingana_Collection.html
- Institute of Oriental Studies. Erişim 25 Nisan 2022. <http://www.orientalstudies.ru/eng/index.php?option=content&task=view&id=1220>
- The Beinecke Library. Erişim 25 Nisan 2022. <https://beinecke.library.yale.edu/digital-collections/digital-collections-beinecke-library>
- Corpus Coranicum. Erişim 25 Nisan 2022. <https://corpuscoranicum.de/>
- Cambridge University Library. Erişim 25 Nisan 2022. <https://cudl.lib.cam.ac.uk/collections/islamic/1>
- Saint John's University. Erişim 25 Nisan 2022. <https://hmml.org/collections/islamic/>
- Brown University Library. Erişim 25 Nisan 2022. <https://library.brown.edu/quran/>
- McGill Library. Erişim 25 Nisan 2022. <https://libraryguides.mcgill.ca/Islamicmanuscripts/resources>
- Quran Manuscript Studies Blog. Erişim 25 Nisan 2022. <https://quranmss.com/>
- Chester Beatty's Digital Collections. Erişim 25 Nisan 2022. <https://viewer.cbl.ie/viewer/>
- British Library. Erişim 25 Nisan 2022. <https://www.bl.uk/collection-guides/arabic-manuscripts>
- Bibliothèque nationale de France. Erişim 25 Nisan 2022. <https://www.bnf.fr/en>
- Institute for Advanced Study. Erişim 25 Nisan 2022. https://www.ias.edu/digital-scholarship/zaydi_manuscript_tradition
- Leipzig University Library. Erişim 25 Nisan 2022. https://www.islamic-manuscripts.net/search_form_islamhs_simple.xed?XSL.lastPage.SESSION=/search_form_islamhs_simple.xed
- University of Michigan Library. Erişim 25 Nisan 2022. <https://www.lib.umich.edu/collections/collecting-areas/special-collections-and-archives/islamic-manuscripts>

